

TASA-ARVOLAKI, OPPILAITOKSET JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS

 SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ
Esite 2015

TASA-ARVOLAKI, OPPILAITOKSET JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS

TASA-ARVOLAKI, OPPILAITOKSET JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS

ISBN 978-952-00-3717-8 (nid.)

ISBN 978-952-00-3718-5 (PDF)

URN:ISBN:978-952-00-3077-3

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3077-3>

www.stm.fi/julkaisut

Etukannen kuva: Heli Sorjonen

Kustantaja: Sosiaali- ja terveysministeriö

Ulkoasu: VNHY/julkaisutuotanto

Paino: Edita Prima, 2015

Sisällys

JOHDANTO.....	7
Tietoa sukupuolen moninaisuudesta.....	7
TASA-ARVOLAKI JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS.....	9
Tasa-arvolaissa kielletty syrjintä.....	11
Syrjinnän ennaltaehkäisy osaksi tasa-arvotyötä	12
OPPILAITOSTEN HYVÄT KÄYTÄNNÖT	13
YHTEENVETO.....	18
LISÄTIETOA.....	18

OLIPA
KERRAN
IHMINEN

Johdanto

Jokaisen koulutuksen järjestäjän ja oppilaitosyhteisön jäsenen on hyvä tuntea perusasiat sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemasta syrjinnästä. Näin varmistetaan, että oppilaitoksessa osataan puuttua syrjintään ja ennaltaehkäistä sitä.

Tasa-arvolaki (laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, 609/1986) on vuoden 2015 alusta lähtien koskenut myös syrjintää sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella.

Mitä tämä tarkoittaa peruskouluille, lukioille, ammatillisille oppilaitoksille, vapaalle sivistystyölle, korkeakouluille ja muille koulutusta ja opetusta järjestäville yhteisöille? Miten sukupuolen moninaisuus on otettava huomioon oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelmassa? Entä oppilaitosten ja koulujen arjessa? Tämä esite antaa vastauksia näihin kysymyksiin.

Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen perusteella on kielletty yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014). Tämä esite ei käsittele syrjintää seksuaalisen suuntautumisen perusteella.

Tietoa sukupuolen moninaisuudesta

Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan, että jokaisen ihmisen sukupuoli on omanlaisensa yhdistelmä sukupuoleen liitettyjä fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia ulottuvuuksia. Kaikilla on toisaalta väestörekisteriin merkittynä sukupuoleksi nainen tai mies.

Tasa-arvolaissa käytetään seuraavia määritelmiä:

- Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan kunkin omaa kokemusta sukupuolestaan.
- Sukupuolen ilmaisulla tarkoitetaan sukupuolen tuomista esiin pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla.
- Tasa-arvolaissa kielletään myös syrjintä, joka perustuu siihen, että henkilön fyysiset sukupuolta määrittävät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisten tai miehen.

Sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan ainakin transsukupuolisia, transvestiittejä, muunsukupuolisia (transgender) ja intersukupuolisia henkilöitä. Joskus käytetään yhteisnimitystä transihminen, jolla tarkoitetaan ainakin transsukupuolisia ja transvestiittejä. Ihmisistä, jotka eivät kuulu mihinkään sukupuolivähemmistöön, käytetään joskus nimitystä cis-sukupuolinen.

Sukupuolivähemmistöt eivät ole yhtenäinen ryhmä

Ihmiset voivat käyttää monia eri nimityksiä kertoessaan omasta sukupuoli-identiteetistään. Nämä nimitykset ja niiden määritelmät muuttuvat ajan kuluessa.

Transsukupuolisuus määritellään usein niin, että ihmisen kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa hänen syntymässä määriteltyä sukupuoltaan, ja tähän liittyy usein sukupuoliristiriidan kokemuksia.

Sukupuoliristiriita tarkoittaa, että ihmisen oma sukupuoli-identiteetti ei vastaa hänen kehoaan tai toisten hänessä näkemää sukupuolta. Väestörekisterissä oleva sukupuolimerkintä voidaan vaihtaa tietyin laissa säädettyin edellytyksin. Sukupuoliristiriitaa kokevien on mahdollista myös korjauttaa kehoaan esimerkiksi hormonien avulla ja kirurgisesti. Useimmat transsukupuoliset ovat sukupuoli-identiteetiltään naisia tai miehiä.

Kaikki ihmiset eivät koe olevansa naisia eivätkä miehiä. He saattavat kuvata itseään esimerkiksi sanoilla muunsukupuolinen tai transgender.

Transvestiiteiksi itseään saattavat kutsua henkilöt, jotka voivat eläytyä eri sukupuoliin ajoittain, esimerkiksi pukeutumisen avulla.

Intersukupuolisuudella viitataan useimmiten siihen, että henkilön fyysiset sukupuolta määrittävät ominaisuudet eivät synnynnäisesti ole yksiselitteisesti naisen tai miehen.

Lisätietoa sukupuolivähemmistöistä ja laajemmin termejä Setan Transtukipisteen sivuilta: www.transtukipiste.fi.

Tasa-arvolaki ja sukupuolen moninaisuus

Terveysalan opiskelija siirtyi käyttämään uutta nimeä, joka kuvasi hänen sukupuoli-identiteettiään paremmin. Yhden kurssin opettajalla oli selvästi vaikeuksia puhutella opiskelijaa hänen uudella nimellään, mikä aiheutti naureskelua muiden opiskelijoiden keskuudessa. Opiskelija tunsikin olonsa eristetyksi ja mietti, pitäisikö hänen keskeyttää opintonsa.

Tasa-arvolain tarkoituksena on estää sukupuoleen perustuva syrjintä ja edistää sukupuolten tasa-arvoa.

Tasa-arvolakiin sisältyvien sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän kiellon tarkoituksena on ennen muuta turvata sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oikeutta elää ilman pelkoa syrjinnästä. Syrjinnän ennaltaehkäisyyn on syytä kiinnittää huomiota, sillä sukupuolivähemmistöt ovat melko näkymättömiä yhteiskunnassa, eikä sukupuolen moninaisuuteen välttämättä osata suhtautua luontevasti. Sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ehkäiseminen parantaa kaikkien mahdollisuuksia kokea ja ilmaista sukupuoltaan vapaammin.

Ongelmia, joita sukupuolivähemmistöihin kuuluvat kohtaavat koulutuksessa:

- opiskelemaan pääsy, jos oppilaitokset syrjivät sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun vuoksi
- loukkaavat vitsit ja kiusaaminen
- pelko vähemmistöön kuulumisen esiintulosta
- pelko, ettei saa opettajalta tai muilta opiskelijoilta tukea ongelmatilanteissa
- vaikeudet käyttää sukupuolittuneita tiloja kuten pukuhuoneita ja wc-tiloja

Kuva: Heli Sorjonen

Tasa-arvolaissa kielletty syrjintä

Tasa-arvolaissa kiellettyä syrjintää on (7 §):

- eri asemaan asettaminen sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun, tai raskaudesta tai synnytyksestä johtuvan syyn perusteella (välitön syrjintä)
- neutraalilta vaikuttava menettely, josta tosiasiaa aiheutuu epäedullisempi asema sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella, jos tähän ei ole lain tarkoittamaa hyväksyttävää syytä (välillinen syrjintä)
- eri asemaan asettaminen vanhemmuuden tai perheenhuoltovelvollisuuden perusteella, jos tähän ei ole lain tarkoittamaa hyväksyttävää syytä (myös välillistä syrjintää)
- käsky tai ohje syrjiä
- syrjintä henkilön oletetun sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun vuoksi (oletukseen perustuva syrjintä)
- syrjintä johonkuhun toiseen liittyvän syyn vuoksi (läheissyrjintä)
- sukupuoleen perustuva häirintä ja seksuaalinen häirintä

Lisäksi oppilaitoksia koskee erityinen syrjinnän kieltö (8 b §), jonka nojalla syrjintää kokeneella on mahdollisuus saada hyvitystä (11 §). Erityinen syrjinnän kieltö ei koske kuitenkaan perusopetusta.

Tasa-arvolain 8 b §:ssä kiellettyä syrjintää on esimerkiksi se, että henkilö asetetaan opiskelijavalinnoissa, opetusta järjestettäessä tai opintosuoritusten arvioinnissa muita epäedullisempaan asemaan sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella.

Oppilaitoksella on velvollisuus puuttua häirintään saatuaan siitä tiedon. Perusopetuksen osalta puuttumisvelvollisuus määrittyy perusopetusta koskevan yleisen lainsäädännön ja ohjeistuksen mukaisesti.

Häirintä on ei-toivottua käytöstä, jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri ja siten loukataan henkilön koskemattomuutta. Sukupuoleen perustuva häirintä voi ilmetä esimerkiksi seuraavin tavoin:

- halventava puhe toisen henkilön sukupuolesta, mukaan lukien hänen sukupuoli-identiteetinsä ja sukupuolen ilmaisunsa
- sukupuolivähemmistöjen vähättely
- kiusaaminen, kun se perustuu kiusatun sukupuoleen

Syrjinnän ennaltaehkäisy osaksi tasa-arvotyötä

Tasa-arvolaki velvoittaa huolehtimaan, että eri sukupuolilla on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen ja että opetus, tutkimus ja oppiaineisto estävät sukupuoleen perustuvaa syrjintää ja edistävät tasa-arvoa (5 §).

Oppilaitoksella täytyy olla tasa-arvosuunnitelma, jos koulutus tai opetus perustuu lakiin (5 a §). Velvoite koskee siis muun muassa peruskouluja, lukioita, ammatillisia oppilaitoksia, kansalaisopistoja ja korkeakouluja.

Oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelmaa voidaan kutsua toiminnalliseksi tasa-arvosuunnitelmaksi, erotuksena työnantajan henkilöstöpoliittisesta tasa-arvosuunnitelmasta (6 a §). Oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelma laaditaan yhdessä henkilöstön ja oppilaiden tai opiskelijoiden kanssa.

Koulutuksen järjestäjien ja muiden koulutusta tai opetusta järjestävien yhteisöjen on myös ennaltaehkäistävä sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti (6 c §). Tämä velvoite on otettava huomioon oppilaitoksen tasa-arvosuunnittelussa.

Tasa-arvosuunnitelman ensimmäinen vaihe on tasa-arvotilanteen selvitys, jonka perusteella laaditaan tasa-arvoa edistävät toimet. Sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ennaltaehkäisemiseksi tarpeellista tietoa voidaan kerätä esimerkiksi näin:

- Jos keräät tietoa tasa-arvon toteutumisesta kyselyllä, kannattaa kysyä myös sukupuolen moninaisuudesta, esimerkiksi: Miten oppilaitostasi pitäisi kehittää, jotta se huomioisi paremmin sukupuolen moninaisuuden ja sukupuolivähemmistöt?
- Kysyttäessä sukupuoleen perustuvasta syrjinnästä ja häirinnästä kannattaa sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu sisällyttää kysymyksiin omaksi vaihtoehdokseen.
- Sukupuoli-taustamuuttuja voidaan kysyä niin, että annetaan vastaajille enemmän kuin kaksi vaihtoehtoa, esimerkiksi: nainen, mies, muu, en halua määritellä.
- Tasa-arvotyöryhmässä, teemapäivässä tai opetuksessa voi käydä läpi tyypillisiä ajattelu- ja toimintatapoja ja sitä, mitä etua tai ongelmia nämä aiheuttavat, kun halutaan arvostaa sukupuolen moninaisuutta.

Huomioitavaa:

- Sukpuolivähemmistöihin kuuluvien yksityisyyttä on kunnioitettava eikä tasa-arvotilanteen selvitys tarkoita sitä, että ryhdyttäisiin selvittämään ihmisten sukupuoli-identiteettejä tai sukupuolen ilmaisu.
- Tilastot laaditaan jatkossakin nainen/mies tai tytöt/pojat-jaottelulla.

Oppilaitosten hyvät käytännöt

Olisivatko jotkut seuraavista ehdotuksista hyödyllisiä omassa työssäsi tai koko koulussanne tai oppilaitoksessanne?

Kehitetään oppimisympäristöä turvallisemmaksi kaikkien sukupuolten kannalta

Koulussa todettiin, että tietoisuus sukupuolen moninaisuudesta on tärkeää koko kouluyhteisössä, sillä mukana voi aina olla joku sukupuolivähemmistöihin kuuluva. Päätettiin kutsua kokemusasiantuntija vierailulle ja sopia hänelle käyntejä opetus-tilanteisiin ja tapaamisia myös koulukuraattorin ja terveydenhoitajan kanssa. Vanhempainillassa kerrottiin vierailusta ja keskusteltiin sen herättämistä ajatuksista.

Puututaan sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaan häirintään

Eräässä tiedekunnassa laadittiin yhdessä opiskelijoiden kanssa ohjeet siitä, mitä työntekijät ja opiskelijat voivat tehdä, jos joutuvat kiusatuiksi tai häirityiksi. Sekä tiedekunta että opiskelijajärjestö nimesivät henkilön, johon voi ottaa yhteyttä häirintätilanteissa.

Käytetään sukupuolivähemmistöihin kuuluvien käyttämiä termejä

Tällä hetkellä laajasti käytettyjä termejä ovat: transsukupuolinen, transvestiitti, muunsukupuolinen tai transgender, intersukupuolinen, sukupuolenkorjaus. Näiden termien sisältöä on esitelty johdannossa. Henkilöstä puhuttaessa kunnioitetaan itsemäärittelyä ja käytetään henkilön itse käyttämää termiä.

Kuva: Marina Ekroos

Kehitetään sitä, miten opetuksessa ja oppimateriaalissa näkyy sukupuolen moninaisuus

Eräässä oppilaitoksessa todettiin, että käytetyt oppimateriaalit eivät ota sukupuolen moninaisuutta huomioon kovin hyvin. Tiettyihin kursseihin lisättiin tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolivähemmistöistä.

Opetustilanteessa pohdittiin, miten sukupuolistereotyypioiden toistaminen opetuksessa ja oppimateriaaleissa vaikuttaa eri sukupuolta oleviin oppilaisiin. Yhdessä päätettiin, että kun huomaa sukupuolistereotypian oppimateriaalissa tai jonkun puheessa, siitä saa huomauttaa.

Koulun tasa-arvoryhmä lanseerasi tasa-arvopalkinnon. Se annetaan oppilaiden ehdotuksesta opettajalle, joka on edistänyt tasa-arvoa opetuksessaan tai puuttanut stereotyyppiseen tai seksistiseen kielenkäyttöön.

Puhutellaan oppilaita ja henkilöstöä ilman oletuksia sukupuolesta tai mukauttaen puhuttelua tarvittaessa

Oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelmassa todetaan, että jokaisella opiskelijalla on oikeus valita oma kutsumanimensä. Tätä helpotetaan esimerkiksi mahdollistamalla kutsumanimen merkintä opiskelijarekisteriin.

Järjestetään sukupuolineutraaleja tiloja

Oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelmaan kirjattiin, että kenenkään ei tulisi joutua miettimään uskaltaako mennä vessaan. Kouluun järjestettiin myös sukupuolineutraaleja vessoja.

Mietitään miten käytännöistä voidaan joustaa ja yksityisyyden suojaa parantaa

Koulussa liikuntatunnit oli järjestetty sekaryhmissä. Liikunnanopettajilla oli kuitenkin edelleen tapana jakaa oppilaita tunnin aikana ryhmiin sukupuolen perusteella. Liikunnanopettajat huomasivat, että tämä oli vaikeaa osalle oppilaista ja päättivät jatkossa käyttää muita ryhmäjakoja tai ainakin olla sensitiivisiä sen suhteen, että osaa oppilaista jako tyttöihin ja poikiin saattaa ahdistaa.

Koulussa parannettiin yksityisyyden suojaa pukuhuoneissa lisäämällä niihin suihkuverhot ja muutama yksittäinen vaatteidenvaihtokoppi.

Luodaan käytäntöjä, joiden tarkoitus on ennaltaehkäistä syrjintää esimerkiksi opiskelijavalinnoissa

Oppilaitoksen tasa-arvosuunnitelmassa todetaan, että oppilasvalinnoissa ei saa syrjiä ketään sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella. Opiskelijavalintoja tekevät ihmiset saivat tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja selkeät ohjeet syrjimättömyydestä.

Oppilaitokseen opiskelijaksi haettaessa verkkopohjainen hakulomake ei päästänyt eteenpäin, jos hakijan sukupuoli ja henkilötunnus vaikuttivat olevan ristiriidassa keskenään. Kytkeä purettiin ja lisättiin kolmas vaihtoehto: muu. Nyt hakulomake viestii, että oppilaitokseen ovat tervetulleita kaikki sukupuolesta riippumatta.

Varmistetaan mahdollisuus suoritetuista opinnoista annettavien todistusten nimi- ja sukupuolimerkintöjen muuttamiseen jälkikäteen

Opiskelijoilla tulee olla mahdollisuus saada muuttaa etenkin päästötodistusten nimi- ja sukupuolimerkinnät jälkikäteen. Myös opetus- ja kulttuuriministeriö ja tasa-arvovaltuutetun toimisto on antanut suosituksen opinto- ja tutkintotodistusten antamisesta uudella nimellä ja henkilötunnuksella. Suositus löytyy seuraavasta osoitteesta: http://www.tasa-arvo.fi/c/document_library/get_file?folderId=260360&name=DLFE-27338.pdf

Kuva: Tuulikki Holopainen

Yhteenveto

Eri asemaan asettaminen sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun vuoksi ja häirintä on kiellettyä. Koulutuksen järjestäjien on myös ennaltaehkäistävä syrjintää ja otettava tämä velvoite huomioon tasa-arvosuunnitelmaa laadittaessa.

Sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ennaltaehkäisy on osa oppilaitoksen tasa-arvotyötä. On monia hyviä käytäntöjä, joilla sukupuolen moninaisuus voidaan ottaa huomioon oppilaitoksen arjessa.

Lisätietoa

Esite perustuu WoM Oy:n, Seta ry:n ja Ihmisoikeusliiton laatimaan tietopakettiin sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta oppilaitoksille, työpaikoille ja viranomaisille (Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015:22).

Tietopaketin perusteella on laadittu myös seuraavat STM:n esitteet:

- Tasa-arvolaki, viranomaiset ja sukupuolen moninaisuus (Esite 2015)
- Tasa-arvolaki, työpaikat ja sukupuolen moninaisuus (Esite 2015)
- Tasa-arvolaki, syrjintä ja sukupuolen moninaisuus (Esite 2015)

Tasa-arvovaltuutettu (www.tasa-arvo.fi) valvoo tasa-arvolain noudattamista ja antaa tietoja lain sisällöstä ja soveltamiskäytännöstä.

Ei meidän koulussa -materiaali (<http://eimeidankoulussa.fi/>) on tasa-arvovaltuutetun tekemä oppimateriaali seksuaalista häirintää vastaan.

Tasa-arvotiedon keskus Minna (www.minna.fi) kokoaa tietoa sukupuolten tasa-arvosta ja tasa-arvotyöstä.

Kansalaisjärjestöillä on paljon tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Keskeisiä järjestöjä ovat ainakin Seta ry (www.seta.fi), Trasek ry (www.trasek.fi) ja DreamWearClub ry (www.dreamwearclub.net). Järjestöiltä voi kysyä koulutusta, konsultaatiota tai kokemusasiantuntijoita.

SOSIAALI- JA TERVEYSMINISTERIÖ

Puhelin 0295 16001 (Valtioneuvoston vaihde)
Postiosoite PL 33, 00023 Valtioneuvosto
www.stm.fi

Tämä esite löytyy sosiaali- ja terveysministeriön
verkkosivuilta osoitteesta www.stm.fi/julkaisut

SÄHKÖPOSTITILAUPALVELU

Tilauspalvelusta voi tilata sähköpostiin
sosiaali- ja terveysministeriön uusimmat

- julkaisut
- tiedotteet ja verkkouutiset
- Yläkulma-artikkelit
- kuntainfot

Sähköpostitilauksen voi tehdä osoitteessa
www.stm.fi/tilauspalvelu

ISBN 978-952-00-3717-8 (NID.)